

A neveléstörténeti, iskolatörténeti kutatások néhány kérdéséről

1. Az iskolatörténet jelentősége ma és holnap

Az utóbbi időben felerősödött a művelődéstörténeti érdeklődés nálunk. Új megvilágosítást kapott a régóta ismert tény: hogy jelen helyzetünk alapos megismeréséhez jól kell ismernünk a múltunkat, melyben jelenünk gyökerezik. De nemcsak a gazdasági, politikai, társadalmi rendünk múltját, hanem a teljes múltat, melyben igen fontos szerepet tölt be a művelődés. Az is kétségtelen: világos történeti szemlélet, helyes nemzettudat sem alakítható ki az új generációkban megfelelő művelődéstörténeti alapozás nélkül. Számos jel azt is mutatja, hogy fontos az a szerep, melyet az iskolatörténet a művelődéstörténet egészében betölt. [1]

A művelődéstörténetben az iskolatörténet két helyen szerepel: a) mint neveléstudomány, b) mint a művelődési javak legfőbb terjesztője a múlt és a jelen művelődési korszakában. Fontos azt is hangsúlyozni, hogy az iskolatörténet nem csupán az iskolaszervezet, illetőleg a tanügyigazgatás története. De nemcsak az oktatás története. Hanem helyesen értelmezve: az intézményes nevelés és oktatás története, ezen belül az oktatási-nevelési elmélet és gyakorlat alakulásának egymással szoros kölcsönhatásban lezajló történeti folyamata. Tehát magában foglalja — túl az iskola szervezeti ügyein — a nevelési cél- és eszközrendszereket, a tananyag-koncepciókat, az oktatási-nevelési elméleteket és módszereket, a tankönyveket, a pedagógiai teoretikusok műveit; összefoglalóan: az oktatás-nevelés elméletét és gyakorlatát.

A sajátos műfajú művelődéstörténetben, neveléstörténetben egy-egy korszak feldolgozásában a művelődés történeti alakulásának, fejlődésének fő vonulatát kell ábrázolni — az alakulási-fejlesztési fő vonulat szakszerű, tudományos feltárásával. Ennek elengedhetetlen követelménye: az alapvető, a továbbalakulást elősegítő, a fejlődést előbbre vivő tények, történések folyamatban történő ábrázolása. De a művelődéstörténeti módszer azt is jelenti: ha valaki meg akarja írni valamelyik művelődéstörténeti terület történetét, akkor figyelembe kell vennie a többi szakág vele kapcsolatos kutatási eredményeit. Például a hazai iskolatörténet megírásához alapos tájékozottsággal kell rendelkezni a köztörténeti, irodalomtörténeti, egyháztörténeti, néprajzi, írás- és könyvtörténeti, zenetörténeti, filozófiai kutatások terén is. Ugyanakkor a más művelődéstörténeti területek kutatói sem mellőzhetik az iskolatörténeti kutatások eredményeit.

Az is tapasztalható, hogy késik nálunk az iskolatörténettel foglalkozó szakemberek rendszerben történő felkészítése, valamint, hogy a jelen és jövő nevelésügyének tervezőit egyre kevésbé érdekli az iskola múltja, a nevelés és oktatás története.

Tehát egyik tendencia: csökkent és a jövőben tovább csökken a neveléstudományon belül az iskolatörténet szerepe, a neveléstörténeti kutatásokra fordított figyelem. Viszont — látva az elmúlt évtizedek alakulási tendenciáit — előreláthatólag erősödni fog az iskolatörténet helyzete a tudományon belül, így a történészek közül egyre többen foglalkoznak iskolatörténettel. Viszont nyilvánvaló, hogy az iskolatörténeti kutatásoknak, tanulmányoknak neveléstudományi szempontból is teljes hitelességűnek, egzaktoknak, szakszerűnek kell lennie. Ugyanis kettős feladat áll az iskolatörténeti kutatók előtt, egyrészt megírni a magyar nevelésügy korszerű történetét, másrészt a már régóta várt modern magyar művelődéstörténeti szintézishez hozzájárulni a korszerű és szakszerű iskolatörténeti kutatásokkal.

2. A neveléstörténeti, iskolatörténeti kutatás módszereiről

a) Néhány elvi, tartalmi kérdésről

Az iskolatörténet tárgyát könnyű úgy meghatározni: az iskolai élet alakulásának, fejlődésének kutatása. Viszont az egyes iskolák története is rendkívül összetett, komplex jelenségek együttese, így a kutatás is komplex lehet. Tisztázandó kérdés, hogy egy iskola történetével mikortól és meddig kell foglalkozni. Tapasztalatok igazolják, hogy az iskolák történetét alapításuktól kezdve napjainkig bezárólag ajánlatos tanulmányozni. Benne az iskolaalapítás kérdéseit, mert olykor egy iskola alapítása korszakos jelentőségű lehet, így új iskolatípus létrehozása esetén, de ha nem így van, akkor is színesíti a már kialakult szisztémát. Ugyanakkor egy újonnan létrehozott iskola a szervezeti elemek mellett az oktatás-nevelés tartalmának új struktúráját, szellemének megújodását is eredményezheti.

Minden iskola életében, éppúgy mint egész közoktatásunk történetében, vannak kiemelkedő és hanyatló korszakok. Ezeket általában befolyásolják az egész iskolakultúrának az állapotai, a külső körülmények. De nincs mindig szinkronban az iskola fejlődése vagy stagnálása az általános helyzettel, s ennek számos belső oka, feltétele lehet. Ezek feltárása is a kutatás feladata. [2]

Külön probléma a periodizáció kérdése. A történeti tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az egyes iskolák történetének periodizációját illetően nem szabad mereven alkalmaznunk az egyetemes fejlődés korszakainak általános ismérveit, mert egy-egy iskola fejlődésében nem az általános, hanem az egyedi, a különös jelenségek domináltak egy-egy történeti korban. Tehát sajátos korszakolást szabad alkalmazni a kutatónak.

b) Az iskolatörténeti kutatások módszerei

1. Az irodalom feldolgozása

Elsőrendű követelmény, hogy a kutató ismerje témájának szakirodalmát. Az iskolatörténet esetében mindazt az irodalmat, mely az adott iskola történetéről szakfolyóiratokban, tanulmánykötetekben, monografikus feldolgozásokban, és más, alkalmi sajtótermékekben megjelent.

Ami a folyóiratokban fellelhető irodalmat illeti, meg kell különböztetni az iskolára vonatkozó korabeli közleményeket és a mai folyóiratok iskolatörténeti tanulmányait. Az egykori közlemények minden egyes írása érdekes lehet és fontos lehet, hiszen nélkülözhetetlen adatokat tartogathat számunkra. A mai tanulmányokból a kutatandó iskola megfelelő korszakára vonatkozó anyagot kell tanulmányozni, de fontosak lehetnek a mai életéről szóló közlemények, mert fényt vethetnek az iskola közelmúltjára vagy egy régebbi időszak valamely mozzanatára.

A tanulmánykötetekben megjelent iskolatörténeti írások könnyebben felhasználhatók, hiszen tematikusan szerkesztettek. Bár iskolatörténeti gyűjteményes kötetek nincsenek nálunk, de a problémátörténeti kötetek felhasználhatóak. A község és várostörténeti, intézménytörténeti anyagot is számba kell venni. A monografikus kiadványok iskolatörténeti anyaga általában nem elkülönülten, hanem a társadalomtörténeti szövegben oldottan, utalásszerűen jelenik meg. Ezért látszólag kevésbé használható, mert az iskolai művelődést, annak szakaszait a társadalom fejlődéstörténetével egybefogottan mutatja be. Ezért szükséges az összehasonlító történeti módszer alkalmazása, amely megóvhat bennünket egyrészt a szűk látókörű lokálpatriotizmustól, másrészt attól, hogy az érdemleges fejlődési tendenciák helyett egyedi jellegű érdekességeket hajhászunk. [3]

2. A forráskutatás

Az iskolatörténet forrásanyaga az egyes intézmények belső életének kéziratos anyagát öleli fel. Azért hangsúlyozzuk a kéziratos forrásanyag elsődleges szerepét, mert az iskola oktató-nevelő munkáját ez dokumentálja. A nem kéziratos, a nyomtatott anyagok nélkülözhetetlen források ugyan, de csak mint a kéziratos forrásokat kiegészítő anyagok. A kéziratos források egyik legfontosabb típusát alkotják az anyakönyvek. Az iskolai anyakönyvezés először az egyházi intézményekben, majd a világiakban a legfontosabb és legrendszeresebb adatszolgáltatást honosították meg. A különböző iskolákban vezetett mátriculáknak sok értékes anyagot köszönhetünk.

A másik fontos forrástípus: a tantestületi jegyzőkönyv. Az egyes iskolák tanári karának, tanítói testületeinek üléseiről készített jegyzőkönyvek általában minden időben hiteles forrásai az iskola oktató-nevelő munkájának, még ha olykor némelyik csak formálisan tesz is eleget a követelményeknek.

Az iskola belső életének kéziratos forrásai között utalnunk kell az ifjúság életével kapcsolatos jegyzőkönyvi anyagokra. Így az ifjúsági szervezetek rendezvényeiről készült jegyzőkönyvekre, az önképzőkörök, szakkörök, klubok jegyzőkönyveire, továbbá a fegyelmi bizottságok gyűléseinek, határozatainak iratanyagára. Fontos források azok a jegyzőkönyvek is, amelyek az iskola belső életének kérdéseivel foglalkoznak, de nem kimondottan az intézményen belüli fórumok tevékenységét örökítik meg. Így például az egyházkerületi népiskolai tanügyi bizottságok vagy az iskolaszékek jegyzőkönyvei.

Az iskola történetének kutatásában nélkülözhetetlen forrásanyagok azok a nyomtatott dokumentumok, melyek az intézmény egy-egy korszakában fontos szerepet játszottak. Ide tartoznak egy-egy iskolában a rendszeresen évente kiadott értesítők, melyek az iskola életét rögzítették, vagy az évkönyvek, akár évente, akár egy periódust feldolgozva jelentek meg. De ebben a forrásanyagban talán a legfontosabbak a tankönyvek. A tankönyvirodalom legalább annyira szolgálhat forrásul az iskolatörténeti kutatáshoz, mint a tantárgytörténethez. Egy-egy tankönyv ugyanis meghatározó szerepet kaphat az iskolatípus oktatási anyagának a kialakításában. Hogy mit tanítottak az adott iskolában, azt az akkor használatos tankönyvek plasztikusabban és részletesebben tükrözték, mint a tantervek meg a vezérkönyvek. Bár a jó iskola, a jó tanár mindig többet és jobbat tanított, mint amit a tankönyv tartalmazott.

Az iskolatörténet kutatásának nélkülözhetetlen forrásanyagát képezik azok a személyi és tárgyi kútfők, melyek az adott intézménnyel kapcsolatosan fellelhetők. A személyi jellegű kútfők közé az élő személyek, elsősorban pedagógusok és tanulók, olykor szülők visszaemlékezéseit, szemtanúvallomásait soroljuk. A visszaemlékezés — legyen az emlékirat vagy szóbeli vallomás, közlés — több szubjektív elemet tartalmaz, mint a levéltári adat, forrás, ezért kiegészítő forrásként kezelhetjük a kutatásban. Más a helyzet a tárgyi kútfőket illetően. Itt a szubjektív veszélye nem olyan nagy, mint a személyi kútfőknél, hacsak az egyes tanítási eszközök kora nem téveszti meg a kutatót. De ha figyelembe vesszük a történetiség elvét, és alkalmazzuk a múzeumi vizsgálati módszereket, melyekkel egy-egy tárgyi kútfő kora nagy pontossággal megállapítható, akkor nem tévedhetünk sokat.

A tárgyi kútfők között első helyen a szemléltető eszközöket veszi számba a feldolgozó, melyek a tanítás eredményességét befolyásolták, így irodalmi, történelmi, művészeti, biológiai, matematikai, fizikai, földrajzi és egyéb segédeszközök.

A második csoportban azok a tárgyak találhatók, melyek nem az oktatási folyamatban, hanem azon kívül, de a tanítással, neveléssel összefüggésben álltak az iskolák rendelkezésére a különböző korokban. Így az iskolaépületek makettjei, szünetjelző csengők és haranglábak, intézeti fogdák és karcerek felszerelései stb. A harmadik

csoportba azok a tárgyi kútfők sorolhatók, melyek az iskolai munkával kapcsolatban lehettek fel, mint olyan kézi munkák, mit a tanulók készítettek, vagy iskolakertek, tangazdaságok, botanikus kertek növényzete, állatvilága, felszerelési tárgyai, melyek a gyakorlati oktatást az adott korban szolgálták. Vagy az iskolai önképzőkörök, színjátszó csoportok, sportkörök életével kapcsolatos emlékek, alkotások, művek, fotók, oklevelek, serlegek stb.

3. A feldolgozás és közlés néhány problémája

A feldolgozás során a kutató arra is ügyeljen, hogy a pedagógiában használatos műszavakat, kifejezéseket egyértelműen alkalmazza. Ez a probléma napjaink szakirodalmában is felmerül, érthető tehát az a követelmény, hogy amikor a múltat vizsgáljuk, akkor különös gonddal kell belelapoznunk az egykori aktákba, forrásokba, s idézni őket, hogy elkerüljük a tévedéseket.

Szólnunk kell arról a felelősségről is, mely az anyaggyűjtés eredményeinek elemzése, értékelése során hárul a feldolgozóra. Sokszor ugyanis az ifjúi hév vagy az első kutatási eredmények megtéveszthetik a kutatót, s emiatt elmarad a tüzetes, következetes, higgadt elemzés és értékelés, melynek eredményeként a megállapítások a tudomány szintjén maradhatnak.

Szóvá tesszük azt a felelősséget is, amely a források felhasználása terén hárul a kutatóra, a forrásfelhasználás etikájára gondolva. A forrás lelőhelyére minden esetben hivatkoznunk kell. A mások tudományos eredményeinek tiszteletben tartása a gyakorlatban azt jelenti, hogy minden gondolatot, megállapítást, következtetést, minden szellemi produktumot, melyet akár szövegben, akár alapötletként átveszünk valahonnan, csak az átvétel helyére és annak szerzőjére való hivatkozással használhatunk fel. [4]

A neveléstörténeti, iskolatörténeti kutatókat is jelentősen segítheti az az összefoglalás, amelyben a pedagógiai alkotómunka technikájának tartalmi és módszertani kérdéseibe való bevezetés történik. [5] S belőle is tanácsokat kaphatunk a problémával való foglalkozás elkezdésétől egészen az elemzés, az eredmények megfogalmazása, a publikálás módszertani kérdéséig.

IRODALOM

- [1] *Mészáros István*: Iskolatörténet—művelődéstörténet, Magyar Pedagógia, 1983. 1. sz. 147—154. p.
- [2] *Bajkó Máttyás*: Az iskolatörténeti kutatások módszertani kérdései. (Bevezetés a neveléstörténeti kutatómunkába, MPT, Bp., 1976. c. kötetben, szerk.: Ködöböcz József), 208—220. p.
- [3] *Ím.* 220—229. p.
- [4] *Regős János*: A helytörténeti-iskolatörténeti kutatómunka kérdései. (Bevezetés a nev.-tört. kut.-munkába c. kötetben), 240—241. p.
- [5] Bevezetés a pedagógiai szakirodalmi alkotómunka technikájába, Zsolnai József, 1975., Kaposvár, 85—86. p.

SZOLNOKY KÁLMÁN

Győr

Missing Link a pedagógiában

A különböző szakokon tanuló tanárjelöltek átélnek egy kettősséget. Tanulják pl. főiskolai, egyetemi szinten a szaktudományt és a pedagógiát, s a kettőt ötvözve, gyakorlóiskolai, módszertani képzésben van részük.